

УДК 159.9(092)(477)

Менжулін В. І.

ІВАН СІКОРСЬКИЙ ОЧИМА ЙОГО СУЧАСНИКІВ

У статті аналізуються думки відомих російських філософів та літераторів кінця ХІХ-початку ХХ ст. (Толстого, Розанова та ін.) стосовно особистості впливового київського психіатра та психолога І. О. Сікорського, а також: його експертно-психіатричних висновків щодо таких суспільно резонансних подій відповідної доби, як мальованищина, терновські самозакопсування та справа Бейліса.

У сучасних публікаціях Іван Олексійович Сікорський (1842, с. Антонів Сквирського повіту Київської губ. - 1919, Київ) згадується дуже рідко і, як правило, лише у трьох іпостасях: як батько всесвітньо відомого українсько-російсько-американського авіаконструктора Ігоря Івановича Сікорського (1889-1972) [1], як засновник Київської психіатричної школи (перший завідувач кафедри систематичного та клінічного вчення про нервові та душевні хвороби при Університеті Св. Володимира, 1885-1903) [2] та як автор сумнозвісної психіатричної експертизи у справі Бейліса (Київ, 1913) [3]. Через участь у

цьому судовому процесі на боці звинувачення (київському єврею Менделеві Бейлісу приписувалося ритуальне вбивство християнського юнака Андрія Ющинського) І. О. Сікорський був на багато років викреслений з анналів вітчизняної історії науки й культури. З падінням радянської системи, як і слід було очікувати, розпочалося відродження інтересу до його персони та ідейної спадщини. Деякі академічні історики психології та психіатрії (як в Україні, так і в Росії) стверджують, що справа Бейліса - лише незначний епізод в біографії класика і намагаються знайти в його працях щось корисне для сучас-

ної науки [4]. Новітні російські шовіністи відкрито проголошують Сікорського одним із своїх ідейних апостолів і, зрозуміло, підтримують його позицію у справі Бейліса [5], тоді як публіцисти-філософи, навпаки, звинувачують Івана Олексійовича не тільки у цій акції, а й усіх інших смертних гріхах [6]. На тлі цих дискусій (здебільшого ідеологічно забарвлених та іноді абсолютно некоректних з наукової точки зору) заслуговують на увагу оцінки, які давали Сікорському деякі його сучасники - відомі російські письменники, громадські діячі та філософи. Знайомство з цими свідченнями може сприяти реконструкції більш автентичного історичного образу І. О. Сікорського та досягненню розуміння, менш обтяженого дією «синдрому презентизму».

Як виявляється, писати про Сікорського почали задовго до справи Бейліса, причому майже одразу - мислителі найвищого калібру. Одним із найперших був сам граф Л. М. Толстой. У щоденникових записках письменника збереглася інформація про те, що ввечері 19 червня 1890 р. до нього, разом з іншими гостями, навідався і Сікорський. За тональністю замітки не створюється враження, що Толстой не дуже зрадив цьому нащестю. Скоріше, можна припустити, що делегація, у складі якої до Ясної Поляни прибув Сікорський, відірвала Толстого від заняття, яке здавалося йому більш важливим: «Він (Сікорський -В. М.) приїхав ввечері і купа народу. Язикова, Офросімова з балалайкою та Олсуф'єв. Я косив... » [7]. Візит виявився нетривалим. Вже 20 червня Сікорський залишив обитель патріарха російської словесності, а той, здається, не без полегшення знов повернувся до того, від чого його відірвали: «Поїхали діти і Сікорський. Косив багато» [8]. Однак, як стає зрозуміло з запису, зробленого Толстим 22 червня, певний слід у його пам'яті професор з Києва все-таки залишив. Сікорський встиг прочитати графові коротку лекцію про свої новітні розробки у галузі нервово-психічної гігієни та статистики психічних захворювань.

Судячи з не дуже чіткого переказу Толстого [9], Сікорський поділився з ним своїми думками про те, що для запобігання повного виснаження і фізичного виродження нації потрібна всебічна охорона материнства та введення одного обов'язкового вихідного дня для всього працюючого населення країни. Саме цим проблемам були присвячені його доповіді, зроблені на урочистому заключному засіданні I з'їзду вітчизня-

них психіатрів у Москві (11 січня 1887 р.) та на аналогічному засіданні III з'їзду лікарів у Санкт-Петербурзі (3 січня 1889 р.). Тексти обох виступів - «Завдання нервово-психічної гігієни і профілактики» та «Про успіхи медицини в лікуванні явищ психічного світу» — згодом були надруковані як окремі брошури [10]. Треба сказати, що ще до зустрічі з Толстим саме завдяки цим двом публікаціям Сікорський здобув визнання не тільки в професійних медичних колах, а й у більш високих сферах. У послужному списку І. О. Сікорського [11], складеному в 1902 р. і підписаному тодішнім в. о. ректора Київського університету М. Бобрецьким, повідомляється, що «16 января 1889 г. Государь Император удостоил благосклонного принятия составленные проф. Сикорским брошюры "Об успехах медицины в лечении явлений психического мира" и "Задачи нервно-психической гигиены и профилактики" и Высочайше соизволил благодарить его за означенное поднесение». Мабуть, у ті часи було багато таких, хто вслід за найвищою особою мав бажання висловити свою рішучу підтримку ідей проф. Сікорського. Але Толстой до них не належав. Цього вільнодумця, як відомо, точка зору самодержця не дуже цікавила. Прислухавши вже майже канонізовані тези Сікорського, він просто записав у своєму щоденнику: «Й розмови із Сікорським. Його разуче легкодумство», а наприкінці цієї замітки зробив ще одну, досить загадкову ремарку: «А добрий, але- зіпсований» [12].

І весь епізод із приїздом Сікорського до Ясної Поляни, і досить зневажливі (чи краще сказати - підозрілі?) характеристики щодо нього Толстого можна було б не брати до уваги, якби не одна обставина. Річ у тім, що цією короткою зустріччю їхнє спілкування не обмежилось. Навпаки, через три з невеликим роки воно вийшло на якісно новий рівень. У жовтні 1893 р. Толстой почав писати антимілітаристську статтю «Християнство і патріотизм», в якій жорстко розкритикував бурхливу радість російських і французьких державників з приводу підписання російсько-французького військового союзу. На думку Толстого, квазіпатріотичний галас, що здійснюється навколо цього мілітаристського акта в проурядових колах обох країн, слід було визнати найсправжнісінькою *епідемією*. Небезпечність подібного масового зараження розумів випарами войовничого шовінізму Толстой вирішив продемонструвати на контрасті - шляхом порівняння його з іншою, на його погляд, *куди менш*

страшною, «епідемією». В остаточному варіанті «Християнства і патріотизму» цьому контрприкладу та його авторів присвячено спеціальний розділ (третій):

«Нещодавно професор психіатрії Сікорський описав у Київських університетських відомостях досліджену ним, як він називає це, психопатичну епідемію *мальованицини*, що проявилася в деяких селах Васильківського повіту Київської губернії [13]. Сутність цієї епідемії полягала, за словами пана Сікорського, у тому, що деякі люди цих сіл під впливом їхнього керівника, на прізвище Мальований, уявили собі, що незабаром має настати кінець світу, і, змінивши внаслідок цього весь свій спосіб життя, почали роздавати своє майно, наряджатися, солодко їсти та пити і перестали працювати. <...> Вчений професор вважає стан цих людей явно вираженим випадком психопатичної епідемії і, радячи урядові вжити деяких заходів проти поширення її, закінчує своє повідомлення словами: "Мальованищина є криком хворого населення і благанням про звільнення від вина і про поліпшення освіти та санітарних умов". <...> Якщо визнати, що психопатичне страждання мальованицини є небезпечним і що уряд добре зробив, що прислухався до поради професора й заборотив керівників-мальованицинів (за винятком деяких з них) у божевільні та монастирі, і заслав деяких у віддалені місця, тоді наскільки більш небезпечною треба визнати цю... нову епідемію (мається на увазі військовий союз між Францією та Росією - В. М.), і наскільки необхідніше, якщо не уряду, то суспільству вжити рішучих заходів проти поширення таких епідемій. <...>! тому для суспільства, у якому відбуваються такі явища, між київською епідемією, під час якої, за даними пана Сікорського, не помітно, щоб було зроблено яке-небудь насильство, убивство, і тією, що з'явилася в Парижі, де під час одного ходу задушено понад 20 жінок, різниця така сама, яка була б між тим, що з пічки вискочило вугіллячко і жевріє на підлозі, котра, очевидно, не займеться від нього, і вогнем, що охопив уже двері й стіни будинку» [14].

Здавалося б, колишньої зневаги наче й не було. При побіжному ознайомленні з цим фрагментом може навіть скластися враження, що Толстой, який трьома роками раніше назвав розмови Сікорського легкокованими, тепер заочно це спростовує і розглядає тезу про психопатичну епідемію, що нібито трапилась у Київській губернії, як підставу для своєї власної позиції.

Однак навряд чи є сенс перебільшувати масштаби цієї солідарності. Скоріше за все йшлося ось про що: спрямовуючи своє обурення на зовсім інших діячів, Толстой просто не вважав за потрібне критикувати свого знайомого з Києва. Висновки ж стосовно Сікорського напрошуються самі собою. Адже Толстой стверджує, що мальованици не чинили ніякого насильства, але царський уряд, проте, відправив лідерів цього руху в божевільні, у монастирі або у заслання. Причому зроблено це було, як підкреслює автор «Християнства і патріотизму», саме за рекомендацією проф. Сікорського. Важко повірити в те, що Лев Толстой міг вважати таку місію гідною.

Важко повірити й у те, що ця ледь прикрита ворожість не кинулася б в очі будь-якому хоч почасти вдумливому читачеві тих часів, включаючи і самого Сікорського. Хто знає, як складалася б його доля, коли б «Християнство і патріотизм» дійшло до свого справжнього адресата - широкого кола російської громадськості кінця XIX ст. Але Іванові Олексійовичу пощастило. Царська цензура заборонила публікацію й поширення цієї статті в Росії і тим самим врятувала (свідомо або мимоволі) Сікорського від першого серйозного удару. Навіть через чотирнадцять років після написання статті (у 1906 р.) видавця (Н. Е. Фельтен), який спробував надрукувати «Християнство і патріотизм» в одній збірці з іншими забороненими творами Толстого, було притягнуто за це до судової відповідальності. Статтю надрукували за кордоном, але це, природно, належного суспільного резонансу викликати не могло.

Однак думка, що лише імпліцитно була присутня у статті Толстого, із деяким запізненням все ж знайшла своїх більш наполегливих виразників. У 1912 р., вдало обминувши цензурні бар'єри, у журналі «Невская звезда» була опублікована стаття М. О. Семашка «До характеристики діяльності професора від поліції І. О. Сікорського». Посилаючись на опубліковану кількома місяцями раніше (в журналі «Современный мир») статтю В. Д. Бонч-Бруєвича «Професор Сікорський — експерт у справі Ющинського», Семашко взявся розвинути тезу про те, що ще задовго до справи Бейліса Сікорський відзначився на ниві використання авторитету психіатричної науки на користь правлячому режиму. Обидві публікації істотно відрізняються за стилем від «Християнства і патріотизму». Прямолинійна плакатність, що явно відчувається вже в назвах статей Семашка і Бонч-Бруєвича, виказує в їхніх авторах май-

бутніх апологетів більшовицького агітпропу. Проте навіть у такому незграбному стилістичному обрамленні основне посилення статті Толстого передається досить точно: «Сікорський оголосив божевільним відомого засновника секти мальованців К. Мальованого і засадив його в божевільню; і засадив його, як справедливо відзначає В. Бонч-Бруєвич, "не тому, що Мальований був дійсно хворою людиною, а тому, що він був небезпечний для уряду і духівництва"» [15].

Бажаючи упередити Сікорського, котрий на той момент лише готувався публічно виступити в ролі вченого експерта на процесі у справі Бейліса, Семашко вирішив поділитися з читачами своїми власними даними щодо того, як страждала перша жертва цього експерта - Кіндрат Мальований:

«Я познайомився з К. Мальованим у Казанській психіатричній окружній лікарні в 1900 р., коли закінчував Казанський університет. Зазвичай на лекціях з психіатрії, що викладали в лікарні, нам демонстрували кого-небудь з мешканців цього будинку. І ось одного разу на лекцію вивели людину. Це був К. Мальований, при першому ж погляді на якого впадали в очі три обставини: по-перше, він не справляв враження душевнохворого; по-друге, у всьому його вигляді, у погляді, у складках губ був прихований глибокий сум і, по-третє, людина ще не дуже стара, він, здавалося, зовсім не мав зубів. <...> Чим далі говорив він, тим ясніше ставало, що перед нами - типовий сектантський проповідник: та ж наснага, та ж гарячковість, та ж натхненність, а сила викриття у нього була така, що для захисту уряду і духівництва Сікорському справді залишалося одне: запроторити небезпечного проповідника в божевільню. Після його промови ми поцікавилися, чому в нього майже немає зубів. Засмучений вираз знов набіг на обличчя Мальованого, і не без наших наполягань він намалював нам жахливу картину своїх страждань і переслідувань. <...>! ось цю людину, побиту, замучену, зацьковану, засадили в кам'яний мішок разом із божевільними заради слави "вченої" експертизи "вченого" професора Сікорського. <...> Невже сльози, що десятиліттями проливав у Казанській психіатричній окружній лікарні К. Мальований, засланий туди паном І. О. Сікорським, не розмили дутого авторитету вченого експерта в справі Юшинського?» [16].

Наведеного, мабуть, цілком достатньо для розуміння позиції щодо Сікорського, яку зайняли Семашко, Бонч-Бруєвич, а разом з ними —

переважна більшість представників лівого крила російської суспільної і політичної думки останніх передреволюційних років та їхні ідейні спадкоємці початку радянської ери. В зв'язку з цією невеличкою статтею Семашка додатковий інтерес становлять лише дві, так би мовити, редакційно-бібліографічні деталі. По-перше, збірка праць Семашка, цитати з якої наведено вище, через тринадцять років (у 1967 р.) була перевидана. Однак із цього другого - *виправленого і доповненого* — видання збірки праць видатного діяча радянської медицини стаття про «професора від поліції» була чомусь викинута. Чому - тема окремої розмови. По-друге, у цитованому виданні (1954 р.) статті про Сікорського передувала редакційна примітка, у якій говорилося, що, крім розглянутого Семашком випадку з К. Мальованим, у практиці Сікорського був ще один подібний епізод з наданням експертного висновку, бажаного царському уряду, - «у справі сектантів, що спалили [17] себе в Терновських плавнях» [18].

Виходить, що ще задовго до процесу над Бейлісом проф. Сікорський не просто *якоюсь одним разом, через безглузду випадковість* вже опинявся в ситуації, коли його експертна оцінка виявлялася *дуже спірною*. Скоріше навпаки - у примітці до статті Семашка йдеться про те, що в різні періоди свого життя Сікорський дуже часто брався за виконання такої сумнівної ролі. Повірити в це нас змушує насамперед сам Сікорський. У 1897 р. він видав, а в 1899 р. перевидав власний детальний звіт про цей випадок - «Про двадцятьох п'ятьох живцем похованих у Терновських хуторах (біля Тирасполя) у 1896-1897 рр.» [19]. Крім того, ми маємо оцінку цих подій одним із найвпливовіших і найсуперечливіших російських мислителів початку ХХ ст. - Василієм Розановим.

У 1910 р. Розанов видав книжку «Темний лик», у якій звинуватив сучасне йому офіційне християнство в тому, що воно виживає лише завдяки безмежній кількості неширих компромісів з реальним життям і людською природою. Приклад *справжнього* християнського аскетизму, що веде до неминучого заперечення життя як такого, він знаходить саме в подіях, що відбувалися в Наддністрянщині наприкінці ХІХ ст. Деякі жителі розташованих біля Тирасполя Терновських хуторів цілими родинами самі себе закопували живцем, ховали себе. Відомий дослідник творчості В. В. Розанова А. Синявський стверджує, що до своїх еретичних висновків

стосовно безмежної відчуженості справжнього християнства від усього мирського автор «Темного лику» дійшов на підставі ознайомлення з *газетними матеріалами*, присвяченими терновським «самозакопувальникам» [20]. Це не зовсім так. Точніше навіть — зовсім не так. Розанов користувався не лише газетними матеріалами, він мав цілком конкретного співавтора, причому не якогось анонімного газетяра, а професора Київського університету І. О. Сікорського.

Низку підстав для такої двозначності дав сам Розанов. По-перше, у своїй передмові до «Темного лику» («У темних релігійних променях») він лише один раз згадав про свого співавтора, та й то дуже невиразно - назвавши його просто «професором університету» [21]. Цей безіменний «професор» фігурує в передмові як один з головних апологетів ненависної Розанову раціоналістичної і пристосовницької версії християнства. Далі - більше. Найважливіший розділ «Темного лику», під заголовком «Руські могили», який займає майже половину книги, не що інше як передрук згаданого нарису Сікорського «Про двадцятьох п'ятьох живцем похованих». Розанову належать лише набрані дрібним шрифтом примітки до основного тексту. З них читачеві і пропонується почати здогадуватися про те, скільки було авторів у цього розділу насправді (та й то не одразу - прізвище Сікорського з'являється лише в третій примітці). Остаточо усе прояснюється лише на останній сторінці. За лапками, що було відкрито одразу після заголовку та епіграфа до всього розділу [22], а закриті лише із закінченням останнього речення на останній сторінці, йдуть: крапка, тире і - курсивом - *Проф. І. О. Сікорський* [23].

Навіщо Розанову потрібно було подібне маскування? Мабуть, він хотів максимально підкреслити контраст і несумісність між двома підходами - своїм і Сікорського. Крім того, не виключено, що, komponуючи розділ у такий спосіб, він непрямо виявляв своє неприязне ставлення до автора основного тексту. Хоча іноді Розанов помічає у Сікорського «золоте серце» [24] або «просте людське серце» [25], однак домінуючою тональністю приміток є все-таки неприязнь. Спробуємо з'ясувати, за що ж, власне, «медик, філантроп, дарвініст, матеріаліст» [26] з Києва впав у таку немилість.

І. Сікорський викликає неприязнь Розанова вже хоча б тим, що розглядає героїв подій як сектантів, причому розуміє слово «секти», «сектант», як стверджується в першій же примітці, «у

чисто паспортному сенсі», не замислюючись щодо глибинних джерел того могутнього «релігійного подуву», що, починаючи з XVII ст., охопив величезні обшири християнського світу, знайшовши в багатьох душах «грунт добрий, глибокий, пухкий» [27]. Розанов переконаний, що за деревами (окремим випадком, що трапився в Наддністрянщині наприкінці XIX ст.) Сікорський не бачить лісу (безлічі запеклих спроб повернутися до справжньої суті християнства). «Це - *усеросійське* явище, — обурюється Розанов, — а Сікорський пише: "місцево божевілля", та й православні богослови відмахуються: "місцево бузувірство"» [28].

Там, де Сікорський, говорячи про передісторію терновських подій, фіксує лише досить благополучний матеріальний стан родини Ковальових (основних дійових осіб терновської драми), Розанов посилається на глибини їхньої психології: «Ніякого горя, нестатку, *гноблення злими обставинами* не було. "Вільні смерті" — лише за *внутрішнім* поривом, за релігійним *натхненням!*» [29]. У своєму описі старообрядницького скиту на території садиби Ковальових Сікорський навмисне згущає барви, повідомляючи, що усередині він виглядає непривітно, похмуро і начебто сповнений духом людинофобії. Розанов же додає, що справа тут зовсім не в суб'єктивних пристрастях власників і улаштовувачів скиту, а в безпросвітній похмурості християнства [30]. Сікорський, котрий усіма силами прагне застерегти за християнством право називатися світлим, життєстверджуючим світоглядом, вважає нав'язливі уявлення про настання гірших часів потьмаренням свідомості в героїв свого нарису. Розанов у свою чергу його за це уїдливо висміює: «Проф. Сікорський не знає, що "про ще гірші часи" у цьому тоні *суму і погрози* заговорив (вперше в історії) І. Христос; що від "суму і жаху" близьких "часів антихриста" майже *божеволіли* в перше християнське століття» [31].

Зовсім неприйнятним для відкривача «темного лику» христової віри є і сам *науково-дослідний* підхід до ірраціональних релігійних поривань (у даному випадку цей підхід уособлював саме Сікорський, але взагалі, як стверджує Розанов, подібне бачення давно заповонило свідомість ледве не всього освіченого людства): «Дивно, що все це досліджує медик-психіатр, зацікавлений психічною стороною явища. Але де ж зацікавленість православних? В особі духовних журналів, в особі професорів духовних академій?» Трохи раніше Розанов говорив про це

так: «У нас із проф. Сікорським є і "плевели", в якості лекцій, журналів, газет; та й серце більш кам'яне. І тому ми лише науково все досліджуємо, не дуже "відаючись молитви"...» [32]. Власне кажучи, Сікорський, на думку Розанова, є не винуватцем, а лише одним з наївних послідовників пристрасті, що майже охопила весь світ, пристрасті до спрощення та профанації нез'ясованих таємниць... «адже "газети" впливають навіть на професорів, врешті, і на професорів-психіатрів, що часом тільки "за газетами" і думають» [33].

Якщо подекуди в примітках Розанова і трапляються схвальні репліки, то, як правило, лише як риторична фігура: за схваленням йде коментар, що цілком змінює зміст відповідного висловлювання Сікорського. Навіть у тих поодиноких випадках, коли Розанов справді погоджується з оцінками автора психіатричної експертизи, він усе-таки не стомлюється докоряти своєму заочному опоненту за «медичну вузькість лікаря, що скрізь *шукає* патологію» [34]. Сам Розанов, зрозуміло, переконаний, що там, де «проф. Сікорський *шукає медичні* причини, були виключно *релігійні причини*...» [35]. На відміну від вченого експерта, що називає членів секти божевільними, або взагалі людиновбивцями, шукач християнської правди стверджує, що вони «просто люди *монастиря і чернецького духу*. Однак, на противагу "православним" (офіційна церква) він вважає цих "людей монастиря" не "тепло-холодними", а "вогняно-захопленими"» [36].

Більше того, Розанову вдається бити Сікорського і на його власній території. Виявляється, що досвідчений університетський професор слабкий у дидактичних питаннях, а також припускається суттєвих помилок у розв'язанні вузько-спеціальних психологічних і психіатричних питань. Так, наприклад, один з головних учасників подій - неосвічений селянин Федір Ковальов, якого титулований психіатр визнав недалеким і психопатичним індивідом, - і той, на думку Розанова, «говорить краще, вагомніше, *ясніше й переконливіше*, ніж проф. Сікорський. І він (Сікорський - В. М.) вважає його "хворим", а в актах самозакопування побачив лише "психіатричний матеріал"!» [37]. Посилаючись на провідну думку багатьох психіатрів (і зокрема самого Сікорського) про те, що однією з основних причин будь-якої індивідуальної психопатії є погана спадковість, Розанов висміює позицію Сікорського щодо етнології психопатії Федора Ковальова: «Ну, а де ж "психопатична *родина*", від якої народився Ковальов? Усе це не наука, а

дитяче белькотіння навколо науки» [38]. «Зовсім безпідставне міркування, *позбавлене будь-якого розуміння психології* (курсив мій - В. М.) людей,- пише Розанов з іншого приводу- Судить емпірик і про всіх "немов сам зробив". Це занадто мало і неісторично» [39]. Як тут не згадати, що практично одночасно з розановським «Темним ликом» проф. Сікорський опублікував фундаментальний посібник із психіатрії, у якому приділив величезну увагу проблемі *спадковості* психічних захворювань [40], а всього лише п'ятьма роками раніше відсвяткував перше видання своєї капітальної праці з загальної *психології* Ця праця, до речі, у Петербурзькій військово-медичній академії була відзначена дуже престижною премією (ім. Юшенова, 3400 рублів) [41].

Отже, згідно з «вогняно-захопленою» логікою Розанова «тепло-холодний» Сікорський зі своїм вузькоситуативним медично-матеріалістичним підходом не просто *не спромігся зрозуміти* усю глибину думок і почуттів придністровських «людей монастиря», а й прислужився православному офіціозові тодішньої Росії, кваліфікуючи цей прорив до справжньої суті християнства як локальну психопатичну епідемію. Однак В. Розанов зрадив би самого себе, аби не змінив за кілька років свого ставлення до проф. Сікорського та його оцінок тих явищ, які коріняться у віковій товщі релігійного досвіду і прориваються на поверхню сучасності у вигляді найжорстокіших суспільно-політичних дискусій.

Йдеться про серію статей, написаних Розановим у 1911-1913 рр. і виданих у 1914 р. окремою книжкою під загальною назвою «Нюхове і дотикове ставлення євреїв до крові» [42]. Казкове перетворення, що трапилося зі свідомістю Розанова продовж цих років, наочно відбито вже в епіграфі до книжки. Рішучий борець проти науково-раціоналістичного спрощення фактів релігійного досвіду звертається до читачів з глибоким пієтетом перед ідейною зброєю свого вчорашнього опонента: «Питання науки вирішуються не підрахунком голосів, а знанням науки» [43]. Хоча серед літературознавців і прийнято безпристрасно констатувати, а іноді навіть стримано милуватися з того, що «особистість і думка Розанова характеризуються різкою широтою і розкиданістю, розмаїтістю і суперечливістю, взаємовиключною парадоксальністю висловлених суджень» [44], що він «дуже часто і заперечував щось, і одночасно стверджував, причому з однаковою ширістю й гарячністю» [45], мала ж бути в цієї метаморфози і якась серйозна зовнішня

причина. Звичайно, така була (чи, принаймні, у потрібний момент *найшлася*). Ось пояснення, дане самим Розановим у передмові до згадуваної вище книжки, написаній 30 жовтня 1913 р. (тобто через 12 днів після того, як проф. Сікорський опублікував свій сумнозвісний психолого-психіатричний експертний висновок щодо питання про можливість *ритуального* вбивства християнського отрока Андрія Ющинського київським євреєм Менделем Бейлісом, і всього лише через день після того, як журі присяжних засідателів не погодилося з доводами шановного експерта і винесло Бейлісу виправдувальний вирок):

«Статті мої "Іудейський тайнопис", надруковані наприкінці 1911 року, не були завершені, - як відзначалося й у пресі, і в суспільстві того часу. Мені було прикро, що люди хвилюються навколо цього предмета і що статті можуть спричинити роздратування в одних (у нас) і страждання в інших (у них)... Але події покотилися нестримно... Прийшло страждання з іншого боку, і в такому страшному вигляді, що усі здригнулися. Затремтіла Росія, затремтіла, здається, і Європа... Страждання Андрійка Ющинського воляють до неба. І коли 99/100 преси і суспільства накинулися на *себе* ж і на *своїх*, навіщо ми не дозволяємо євреям робити з нами, чого вони хочуть, - засмучена душа письменника хоче кричати. <...> Але мені не вдалося б надати книзі того фундаментального і заокругленого характеру, який вона має, якщо б до мене не прийшли на допомогу один учений друг і двоє зовсім сторонніх і мені раніше незнайомих осіб, їхні праці й підняли «дах над будинком», фундамент якого я закладав. Питання про жертвні убивства главами всесвітнього єврейства християнських хлопчиків може відтепер вважатися вирішеним у позитивну сторону з тією ж повнотою, точністю й вірогідністю, як доведені геометричні теореми» [46].

Коли йшлося про духовні метання, що супроводжувалися реальними актами людиноубивства, однак відбувалися на релігійній ойкумені самого Розанова (терновські події та інші сектантські рухи всередині християнства), наука була неспроможна нічого пояснити і навіть шкідлива. Тепер же, коли настала черга обговорити *гіпотетичні* криваві релігійні обряди чужинців (євреїв), раптом виявилось цілком можливим залучити досвід «вченого друга» і за його допомогою довести шукане, та ще і так строго, «як доводяться геометричні теореми»!

Як вважає сучасний російський популяриза-

тор творчої спадщини В. В. Розанова А. Николукін, цим вченим другом був ще один улюбленець багатьох поколінь цінителів і знавців російської культури - П. О. Флоренський. Саме він, як зазначається в примітках до новітнього видання праці «Нюхове і дотикове ставлення євреїв до крові», був дійсним автором двох анонімних текстів, опублікованих Розановим у додатках до збірки власних опусів («Проф. Д. А. Хвольсон про ритуальні вбивства» і «Іудей й доля християн (Лист до В. В. Розанова)» [47]). Роль Флоренського в появі цього компендіуму антисемітських упереджень, що справді межують з божевільям, — тема надзвичайно цікава й важлива, але вона виходить далеко за рамки даного дослідження.

Однак, крім відомого філософа, у геометричному доведенні неспокутуваної провини євреїв перед християнами Розанову асистували ще дві, як він висловився, зовсім сторонні і раніше не знайомі йому особи. Один з цих анонімів, що фігурує в Розанова під псевдонімом «Під заборолом», у своєму нарисі «Що мені довелося побачити» наводить «неспростовні» аргументи щодо існування в євреїв давнього звичаю вживати кров юних християн і не забуває при цьому згадати про І. О. Сікорського. Хоча цьому аноніму довелось якось бути свідком не людського жертвопринесення, а лише забою худоби на єврейській бойні. Видовище це, очевидно, його дуже вразило. Однак, за якоюсь дивною логікою, однодумець Розанова з легкістю *погодився* визнати побачене на єврейській бойні явним свідченням того, що євреї аналогічні процедури проводять і над людьми. Саме *погодився*, тому що дехто його до цього умовиводу підштовхнув:

«Жахлива картина вбивства Андрійка Ющинського, яку виявила експертиза професорів Косоротова і Сікорського, як ударила мені в голову. Для мене ця картина вдвічі жахлива - я вже її бачив! Так, я бачив це звіряче вбивство! Бачив його на власні очі на єврейській бойні. Для мене це не новина, і якщо мене щось гнітить, так це те, що я мовчав. <...> Чому я не кричав на "караул", не горлав, не верещав від болю? Адже мерехтіло в свідомості, що я бачив не бойню, а таїнство, древнє криваве жертвопринесення, сповнене смертельного жаху!» [48].

Цей «свідок» почав прозрівати настільки пізно, що йому довелося каятися й у тому, що навіть після того, як експертиза Косоротова і Сікорського вже «ударилася» йому «у голову», він усе ще продовжував поводитися негідно:

«Але чому ж я вдруге мовчав під час процесу? Адже переді мною вже була ця кривава картина, адже я не міг сумніватися в ритуалі? Адже переді мною увесь час, як тінь Банко, стояла кривава тінь милого, дорогого мені Андрійка!» [49]. Подібність між подіями на бойні і вбивством Ющинського, описаним Сікорським, була, за словами автора надрукованої Розановим статті, майже повною: «З витіканням крові тварина слабшала, причому її підтримували прислужники в стоячому положенні. Це, знову, те, що констатує професор Сікорський, кажучи: "Хлопчик ослабнув від жаху і розпачу і схилився на руки вбивць» [50]. Деякі очевидні розбіжності («...Андрійкові було завдано 47 ран, тоді як при мені жертівній тварині було завдано усього кілька ран...» [51]), звісно, вже ніяк не могли втримати самодіяльного літератора (убитого аналогіями, що відкрилися його поглядом) від твердої переконаності, «що в особі Андрійка Ющинського ми повинні бачити безумовно жертву ритуалу і єврейського фанатизму» [52].

А що ж думав з приводу цих «прозрінь» сам Розанов? Усі його коментарі до цього тексту демонструють повну солідарність з написаним. Посилання на розкритикованого в «Темному лику» проф. Сікорського його тепер анітрохи не бентежать. У фрагментах збірки, написаних самим Розановим, ім'я Сікорського також згадується і також - без тіні колишньої ворожості. Навпаки, коли Розанов у чомусь і готовий по-

годитися з ненависними йому представниками проєврейської преси, так це в тому, що і він, і Сікорський перебувають по один бік барикад [53]. Тепер він посилається на висловлювання київського вченого експерта як на такі, що за-слуговують повної довіри [54], і спрямовує всю міць свого полемічного таланту на тих професорів, які, на відміну від Сікорського або Косоротова, зважилися засумніватися в доведеності факту ритуального вживання людської крові у євреїв (І. Троїцький, А. Покровський та ін.) [55].

Згодом, як пише у своїй статті «До питання про міфологему національного у творчості В. В. Розанова» А. Николюкін, його герой у вчиненому все-таки глибоко покаювся і, «як християнин, просив вибачення у євреїв» за ці свої писання [56]. На виправдання автора «Нюхового та дотикального відношення євреїв до крові» Николюкін пропонує ще одну тезу: «Розанов думав і висловлював різне, створював свої міфи, але завжди уболівав за Росію» [57]. А. Синявський закликає не фіксувати увагу на розановських нападках на євреїв і радить враховувати також і те, «що писав він на користь і заради прославлення євреїв» [58]. Що ж стосується візаві В. В. Розанова - І. О. Сікорського, то цей також дуже багато думав про Росію і дуже сильно за неї уболівав, теж подекуди висловлювався про євреїв інакше, ніж на процесі Бейліса, однак, на відміну від Розанова, вибачення у євреїв ніколи і ні за що не просив.

1. Катышев Г. И., Михеев В. Р. Авиаконструктор Игорь Иванович Сикорский. 1889-1972,- М.: Наука, 1989.- С. 10-11.
2. Выровой С., Карамаш С. Иван Сикорский - врач, ученый, человек // Агапіт, Український історико-медичний журнал.- 2001.- № 13.- С. 34.
3. Аронов Г. Ю. Справа Бейліса: проблеми експертизи // Справа Бейліса: погляд із сьогодення. Тези міжнародної наукової конференції до 80-річчя закінчення процесу у справі Бейліса (Київ, 28-29 жовтня 1993 р.).- К.: Інститут національних відносин і політології НАН України, 1994.- С. 73-74.
4. Нахаметов Б. А. О деятельности И. А. Сикорского как невролога // Журнал Министерства здравоохранения Украины «Врачебное дело / Лікарська справа».- 1992.- № 5 (998).- С. 99-102; Никольская А. А. Задачи разработки истории психологии в России // Вопросы психологии.- 1989.- № 6,- С. 14-22.
5. Авдеев В. Б. Русская расовая теория до 1917 года (Предисловие) // Русская расовая теория до 1917 года. Сборник оригинальных работ русских классиков / Под ред. В. Б. Авдеева.- М.: ФЭРИ-В, 2002.- С. 23; 44*18.
6. Винберг А. И. Черное досье экспертов-фальсификаторов.- М.: Юрид. лит., 1990.- С. 102-141.
7. Толстой Л. Н. Дневники 1847-1894 // Толстой Л. Н. Собр. соч. в 22-х т.- М.: Худож. лит., 1985.- Т. 21.- С. 430.
8. Там само.
9. «Як ученый вимірював витрату кисню вдень і заміну вночі і як через тиждень усе вийшло. І тому треба у неділю відпочивати. І що це була наука, але забута. І ще про те, що утворюються в зародку центри в різні періоди. І якщо матір хвора в ці періоди, то відсутність цих центрів і божевілля. І начебто та ж сама кількість божевільних тепер і колись...» [Толстой Л. Н. Вказ. праця.- С. 430].
10. Сикорский И. А. Задачи нервно-психической гигиены и профилактики (Речь, сказанная в торжественном заключительном заседании Съезда отечественных психиатров в Москве, 11-го января 1887 г.).- К.: Тип. С. В. Кульженко, 1887.- 16 с.; Сикорский И. А. Об успехах медицины в изучении явлений психического мира (Речь, сказанная на торжественном заседании III Съезда врачей в Санкт-Петербурге 3-го января 1889 года).- СПб.: Типография Стасюлевича, 1889 (Друге видання: Сикорский И. А. Сборник научно-литературных статей по вопросам общественной психологии, воспитания и нервно-психической гигиены: В 5 кн.- Кн. 5 (Новейшая медицина и врачи).- Киев-Харьков: Южно-Русское книгоиздательство Ф. А. Иогансона, 1900.-С. 1-21).
11. Дело № 47 Управления Киевского Учебного Округа об оставлении на службе профессора Университета

- Св. Владимира Йвана Сикорского (Началось 7 февраля 1898 года. Кончилось 29 ноября 1902 года.) // Центральный державный исторический архив Украины.- Ф. 707: Попечитель Киевского учебного округа.- Оп. 64,- Од. зб. 47. Арк. 5-14.
12. Толстой Л. Н. Вказ. праця.- С. 430.
 13. Мається на увазі велика стаття Сикорського, трохи згодом видана окремою брошурою: *Сикорский Й. А.* Психопатическая эпидемия 1892 года в Киевской губернии.- К.: Типо-Литография Императорского Унив. Св. Владимира, 1893.- 46 с.
 14. Толстой Л. Н. Христианство и патриотизм // Толстой Л. Н. Поли. собр. соч.: В 90 т.- Т. 39.- М.: Худож. лит., 1956.- С. 36-38.
 15. Цит. за: *Семашко Н. А.* К характеристике деятельности профессора от полиции И. А. Сикорского // *Семашко Н. А.* Избранные произведения.- М.: Гос. изд-во мед. лит., 1954.- С. 69.
 16. *Семашко Н. А.* Вказ. праця.- С. 69-71.
 17. Помилка: насправді йшлося не про спалювання, а про актисамозакопування.
 18. *Семашко Н. А.* Вказ. праця.- С. 69.
 19. *Сикорский И. А.* Эпидемические вольные смерти и смертоубийства в Терновских хуторах (близ Тирасполя) // Вопросы нервно-психической медицины.- 1897,- Т. 2.- С. 453-511 (Пізніше статтю було перевидано під зміненою назвою: *Сикорский И. А.* О двадцати пяти заживо погребенных в Терновских хуторах (близ Тирасполя) в 1896-1897 г. // *Сикорский Й. А.* Сборник научно-литературных статей по вопросам общественной психологии, воспитания и нервно-психической гигиены: В 5 кн.- Кн. 1 (Статьи по вопросам общественной психологии).- Киев-Харьков: Южно-Русское книгоиздательство Ф. А. Иогансона, 1899.-С. 165-258).
 20. *Синяевский А.* «Опавшие листья» Василия Васильевича Розанова.- М.: Захаров, 1999.- С. 49.
 21. *Розанов В. В.* Темный лик // *Розанов В. В.* Метафизика христианства.- М.: Фолио, 2001.- С. 12.
 22. Там само.- С. 108.
 23. Там само.- С. 198.
 24. Там само.- С. 146.
 25. Там само.- С. 172.
 26. Там само.- С. 198.
 27. Там само.- С. 108.
 28. Там само.- С. 114.
 29. Там само.- С. 109.
 30. Там само.- С. 112.
 31. Там само.- С. 118.
 32. Там само.- С. 113.
 33. Там само.- С. 117-118.
 34. Там само.- С. 146.
 35. Там само.- С. 155.
 36. Там само.- С. 111.
 37. Там само.- С. 181.
 38. Там само.- С. 174.
 39. Там само.- С. 162.
 40. *Сикорский И. А.* Основы теоретической и клинической психиатрии (С кратким очерком судебной психологии).- К.: Типография С. В. Кульженко, 1910.- С. 216 і далі.
 41. *Сикорский И. А.* Всеобщая психология с физиогномикой в иллюстрированном изложении (Издание второе, существенно дополненное, с 330 рис. в тексте).- К.: Типография С. В. Кульженко, 1912.- Титул.
 42. Далі цит. за: *Розанов В. В.* Обонятельное и осязательное отношение евреев к крови // *Розанов В. В.* Собрание сочинений. Сахарна / Под общ. ред. А. Н. Николукина.- М.: Республика, 2001.- С. 273-413.
 43. *Розанов В. В.* Обонятельное и осязательное отношение евреев к крови.- С. 274.
 44. *Синяевский А.* Вказ. праця.- С. 3.
 45. Там само.
 46. *Розанов В. В.* Обонятельное и осязательное отношение евреев к крови.- С. 275.
 47. *Розанов В. В.* Собрание сочинений. Сахарна.- С. 438-439.
 48. *Розанов В. В.* Обонятельное и осязательное отношение евреев к крови.- С. 400.
 49. Там само.
 50. Там само.- С. 401.
 51. Там само.- С. 400.
 52. Там само.- С. 402.
 53. Там само.- С. 322.
 54. Там само.- С. 301.
 55. Там само.- С. 294.
 56. *Николюкин А. Н.* К вопросу о мифологеме национального в творчестве В. В. Розанова // *Розанов В. В.* Собрание сочинений. Сахарна / Под общ. ред. А. Н. Николукина.- М.: Республика, 2001.- С. 419.
 57. Там само.- С. 418.
 58. *Синяевский А.* Вказ. праця.- С. 274.

Vadim Menzhulin

IVAN SIKORSKY, AS VIEWED BY HIS CONTEMPORARIES

The article is focused on the views of the famous Russian thinkers of the late XIX- early XX century (Tolstoy, Rozanov and others) on the personality of the prominent Kyiv psychiatrist and psychologist Ivan Sikorsky and his psychiatric examinations of such widely discussed events as Malyovanschina, mass suicides in Ternovsky hamlets and Beilis affair.